

ЄВРЕЇ-ВИХРЕСТИ СЕРЕД ДВОРЯН РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Стаття присвячена вивченню проблеми присутності євреїв серед дворян Російської імперії. В дослідженні увага звертається на причини переходу іудеїв у християнство, мотиви, які штовхали євреїв на такий крок та вигоди, які вони розраховували отримати. Зроблено спробу дослідити механізми набуття євреями-вихрестами дворянського статусу, заходи імперського уряду, спрямовані на асиміляцію єврейського населення держави з християнським. Автор намагається показати біографії найбільш відомих представників еліти Російської імперії, які в минулому сповідували іудаїзм, та їх вплив на всі сфери життя держави.

Ключові слова: *євреї-вихрести, дворяни, Російська імперія, християнство, іудаїзм*

Євреї-вихрести серед дворянства Російської імперії зустрічаються не рідко. Звідки це явище бере початок? Хто були найбільш відомі представники хрещених євреїв-дворян на теренах імперії? Ці та інші питання потребують висвітлення в окремому дослідженні, що допоможе краще зрозуміти зміст єврейського питання в Російській імперії. Таким чином, актуальність дослідження наявності в середовищі дворян Російської імперії євреїв-християн (вихрестів) обумовлюється тим, що в руках останніх перебувала левова частка капіталу, «зробленого» промисловою революцією, і, отже, вони мали колосальний вплив на життя держави.

Мета дослідження – показати механізми присвоєння дворянських титулів євреям-вихрестам, з'ясувати їх роль і місце в тогочасному суспільстві.

Завдання статті полягають у наступному: вивчити причини переходу євреїв у християнство; з'ясувати, чи були серед привілейованих верств суспільства Російської імперії євреї-вихрести та навести короткі біографічні довідки про них; дослідити вплив євреїв-дворян на життя імперії.

Перші відомості про хрещених євреїв містять писемні джерела доби Київської Русі. Це були родоначальники боярських родів, котрі поступово перетворювались на дворянські. С. Дудаков, автор книги «Петро Шафіров та інші», називає роди Огроновичів, Новокрещенських та Семашковичів, які, однак, невдовзі припинили своє існування. Окрім того, С. Дудаков робить сміливе припущення про те, що відомі дворянські роди Воронцових, Вельямінових та Аксакових мають спільного предка – єврея Шимона Африканського, який прибув з Німеччини на службу до Ярослава Мудрого, прийнявши християнство [4, с. 163]. Тобто, виходячи з вищеназваної праці, можна припустити, що євреї-вихрести ставали родоначальниками відомих дворянських родів, хоч таке явище і не було поширеним.

Чому євреї у всі часи, зокрема і в XIX столітті, вихрещувались? Адже загальновідомим є той факт, що іудеї, живучи в общині, виховувались в особливих умовах, створених для того, аби зробити життя кожного члена общини максимально комфортним і захищеним (чи це завжди вдавалось – інше питання), весь життєвий уклад, який творився протягом тисячоліть і передавався від покоління до покоління, чітко регламентувався численними правилами, що містились в єврейських священних книгах. А в умовах постійної «загрози» ззовні, община ставала для кожного єврея тим відносно захищеним острівцем, де можна почувати себе у безпеці. Правда, часто і община не забезпечувала необхідного захисту, особливо під час селянських повстань, коли нерідко перепадало і євреям. Община – це також той ланцюжок, який був посередником між рядовим євреєм і владою... Одним словом, община – середовище комфортного існування. Що ж ставало причиною, що змушувала євреїв залишати її межі та переселятись у «великий світ»?

Єврейська енциклопедія виділяє дві категорії переходу євреїв у християнство. Перша – добровільний перехід, друга – примусовий, який часто завершувався поверненням назад у іудейство. Масовий перехід в християнство часто співпадав у часі з періодом обмеження прав євреїв або зі спалахом антисемітизму в суспільстві. Але часто хрещення було ознакою занепаду морального впливу общини, підвищенням лояльності до християнського населення загалом та християнства зокрема. Особливо ці процеси стають помітними у ХІХ ст. Наслідком емансипації та мирного співіснування християн і євреїв були змішані шлюби.

Що було причиною асиміляції євреїв місцевим християнським населенням? Варто відзначити, що у другій половині ХVІІІ ст. у великих містах Європи спостерігався радикальний перелом в життєвому укладі і у внутрішніх настроях єврейського населення. Представники старого єврейського гетто почали входити до складу нових суспільних класів – великої фінансової буржуазії та інтелігенції європейського зразка, і зміна становища євреїв серед оточуючого населення, яке стало не таким фанатичним, як раніше, та більш терпимим. Переходи в християнство були особливо поширеними серед осіб, які прагнули отримати світську освіту і, особливо, зробити наукову кар'єру, доступ до якої для євреїв часто був закритим. Це і були ті причини, які штовхали євреїв змінити віру [9, с. 884-885]. Але тільки одиниці, перейшовши у християнство, отримували дворянський титул.

Серед тих євреїв, що, прийнявши християнство, стали дворянами, можемо назвати рід Шафірових (і серед них – Петра Павловича Шафірова, батько якого, вихрестившись, отримав дворянський титул), що зробили блискучу кар'єру при російському дворі. Стаття в журналі «Єврей Петра Великого» схиляє нас до думки, нібито кожен в Російській імперії може зробити кар'єру, незалежно від походження і віросповідання[8]. Чи так це було насправді? За часів Петра І – можливо. Імператор, який був уособленням нової епохи і на багато традицій заплющував очі, міг собі дозволити ввести в Росії нові дворянські звання – барон, граф, які надавались державним службовцям за

певні заслуги незалежно від їхнього походження, тоді як звання боярин або князь передавались у спадок. Канцлер Петро Шафіров від батька успадкував титул барона. Серед графів (також титулованих Петром I) виділяється постать А. Дів'єра, батько якого також був охрещений. Самого Антона Мануїловича з Голландії привіз Петро I, згодом зробивши його генерал-поліцмейстером Санкт-Петербурга [3].

Серед впливових дворянських родів Російської імперії були представники козацької старшини – в минулому іудеї, а потім, у XIX ст., лояльні до влади дворяни. Спробуємо прослідкувати процес появи євреїв серед козацтва, далі – серед старшини, і, нарешті, в лавах дворянства. У XVII ст. система єврейських кагалів переживала кризу. Майнове розшарування в середині єврейських громад приводило до ослаблення почуття спільності перед лицем ворожого зовнішнього світу – традиційна взаємодопомога й підтримка ставали пустим звуком [10, с. 208]. Тому євреї-чоловіки вирушали на Січ у пошуках кращої долі. Вірогідно, що вже у повстанні Криштофа Косинського брали участь і євреї. Вони потрапляли до рядів козацької еліти внаслідок своєї економічної діяльності на користь останньої. Це було своєрідною подякою старшини євреям-орендарям, відкупникам, лихварям, а також тим євреям-козакам, які проявили себе на військовій службі.

Євреями-вихрестами, козаками, та, в майбутньому, дворянами були представники відомих родів Гетьманщини: Герцики, Крижанівські, Осипови-Перехрести, Боруховичі, Марковичі. Засновником роду Крижанівських, яких було записано в дворянство у 1801 р. за згодою Павла I, був Яків Крижанівський, «от родителей закона еврейского в Польской области» [7]. Ставши козаком і прийнявши християнство, Яків брав участь у військових діях у 1763-1768 рр. і показав себе добрим вояком.

Помітний слід в історії Гетьманщини лишили представники родини Герциків – російського дворянського роду, який походив від єврея Симона Герцика, що був родом з Умані. Симон Герцик охрестився в 1650 р. Його син, Павло Семенович, був полковником полтавського полку. Рід внесено до II

частини родовідної книги Полтавської губернії [2]. Сини Симона Герцика – Григорій, Іван та Опанас – були прибічниками гетьмана Івана Мазепи. Донька Анна була заміжня за гетьманом в еміграції Пилипом Орликом, Марія – з Володимиром Максимовичем, Христина – з Григорієм Новицьким.

Засновником роду Марковичів був прилуцький єврей-орендар Марко. Його донька Анастасія стала дружиною Івана Скоропадського. Син Андрій обіймав високі посади в гетьманському уряді, володів багатими маєтностями [11]. Нащадки роду Марковичів відіграли помітну роль в політичному та культурному житті на українських землях.

З роду Боруховичів походив відомий український державний і військовий діяч – Михайло Андрійович, який був гадяцьким полковником та наказним гетьманом за часів Північної війни, брав участь у поході на Азов та Польському поході 1704 р. Відомий також як меценат [11].

На початку XIX ст. ситуація в державі змінюється, і це відчувають на собі також євреї. Випадки хрещення євреїв частішають в силу цілого ряду обставин. По-перше, цьому сприяла цілеспрямована діяльність імперських урядів. Імператор Олександр I наказав організувати «Комітет для всіх євреїв, які переходять в християнство» та «Товариство ізраїльських християн». Микола I започаткував організацію мережі шкіл для малолітніх кантоністів. Саме ці школи, в які набирали неповнолітніх дітей (в тому числі і єврейських), сприяли вихованню молоді в дусі відданості імперії. Проте, якщо офіційна церква в державі – православна, то як можуть іудеї бути патріотами, відданими слугами імператора? Особливо коли справа стосується військової служби? Тому основною метою діяльності шкіл кантоністів було навернення іудеїв у християнство. Така політика принесла плоди – ряди охрещених євреїв значно поповнились. Багато євреїв, які закінчили школи кантоністів і перейшли в православ'я, отримали змогу дослужуватись до високих військових чинів. Консервативна політика Олександра III сприяла масовому хрещенню іудеїв. За даними Єврейської енциклопедії, тільки виселення євреїв з Москви в 1891 р. штовхнуло близько 3000 євреїв змінити віросповідання [9, с. 893].

Як відомо, вагомим мотивом до дій для людини у всі часи були і залишаються гроші. Не становили виключення і євреї. Особливо якщо брати до уваги той факт, що отримання прибутку з прибутку стоїть на першому місці в переліку всіх професій, придатних для цього народу. ХІХ ст., в середині якого розпочався промисловий переворот, відкрило широкі можливості для здійснення грошових операцій, вкладання капіталів у нові прибуткові галузі економіки. Підприємливі євреї тут були серед перших. Але саме в ХІХ ст., як ніколи раніше, вони відчули, наскільки офіційне законодавство, яке регламентувало все їхнє життя, стало тісним.

Вихід із ситуації був один – перейти в інший табір, змінивши віру. Як приклад можемо назвати Людвіга Штігліца, засновника банкірського дому «Штігліц і К°», який у 1812 р. відмовляється від іудаїзму на користь лютеранства. Маючи великі капітали, будучи власником цукрових заводів, торгово-промислових підприємств в Петербурзі і Нарві, він жертвував великі суми на благодійництво. За свої заслуги перед державою, патріотизм та за послуги, які він надавав у справі поширення вітчизняної торгівлі, йому 22 серпня 1826 р. було пожалувано титул барона. З цього часу Людвіга Штігліца, як особу досвідчену в фінансових і комерційних справах, уряд не раз залучав до обговорення торгово-промислових питань [1].

До освіти євреї мали штучно обмежений доступ. Відсоткове відношення єврейських студентів до всіх інших не повинно було перевищувати 3% у великих містах, 5% - у інших містах та 10% - у межах смуги осілості. Можливо, саме це зіграло не останню роль в тому, що 1820 р. прийняли християнство двоє братів Бланк – Абель та Ізраїль (в християнстві відповідно Дмитро та Олександр). Обоє походили з єврейського роду Бланків. Сім'я спочатку мешкала в Старокостянтиніві, а у 1809 р. переїхала до Житомира. Батько Олександра та Дмитра, Мошка Бланк, був не з бідних. Родина володіла будинком вартістю в 4 тис. рублів асигнаціями, щотижневий чистий прибуток складав 10 рублів сріблом. Мошка Бланк займався, в основному, торгівлею спиртним, володів землею, дохід з якої складав щорічно близько 750 рублів

сріблом [5]. Батько зумів добитись, щоб обоє синів після закінчення Житомирського повітового училища продовжили навчання в Імператорській медико-хірургічній академії в Санкт-Петербурзі. Цьому сприяв, зокрема, сенатор Баранов. Після закінчення академії Олександр Бланк продовжив службу як військовий лікар, згодом дослужився до звання статського радника і, відповідно, отримав спадкове дворянство.

Не можна не відмітити того факту, що православна церква насторожено ставилась до хрещення євреїв, яких держава у такий спосіб хотіла інтегрувати в суспільство та асимілювати. Досить детально ці процеси висвітлює А. Міллер в лекції «Імперія Романових та євреї» [6].

Багато євреїв отримували дворянські титули, залишаючись іудеями. Можемо назвати Гінцбургів, Грінкругів, Юзефовичів, Ефронів та багато інших дворянських родів, за особливі заслуги наділених дворянським статусом (особливо цей процес активізувався після указу Катерини II 1780 р., за яким євреям дозволялось отримувати дворянство). Загалом аж до кінця XIX ст. євреї могли отримати дворянський титул. При наданні євреям прав на державну службу не було встановлено якихось обмежень щодо надання їм спадкового дворянського титулу. З огляду на це, євреї на основі загальних правил отримували спадкове дворянство з отриманням відповідного чину (з 1856 р. – дійсного статського радника). При цьому євреї безперешкодно заносились в родовідні книги. Але в кінці XIX ст. стало підійматись питання про право євреїв на дворянський титул; у цих випадках згадувався закон 1834 р., який забороняв вносити в родовідні книги євреїв, які прийняли християнство. Заборона діяла навіть у тому випадку, коли б вони надали докази, що їх предки вихрестились до 1764 р., коли була прийнята постанова польського сейму про не визнання права нащадків вихрестів на дворянство внаслідок одного переходу предка в християнство. Правда, ця заборона так і не була здійснена. Але указом царя від 28 травня 1900 р. було наказано не вносити євреїв у губернські дворянські книги [3].

Перехід євреїв в християнство, і, тим більше, набуття ними дворянських прав, неоднозначно сприймалися всіма сторонами суспільства та інституціями Російської імперії, включаючи єврейські общини, які на таке явище мали особливу думку. Безперечно, означена проблема потребує широкого дослідження та глибокого об'єктивного аналізу, що значно збагатить історію єврейства, а також стане новою сторінкою в соціально-політичній історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барон Людвиг Иванович фон Штиглиц [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Штиглиц,_Людвиг_Иванович
2. Герцики // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Герцики>
3. Дворяне-евреи в России [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ru.wikisource.org/wiki/ЕЭБЕ/Дворяне-евреи_в_России
4. Дудаков С. Петр Шафиров и другие. – Иерусалим-Москва, 2011. – С. 163
5. Клеймёнов Г. Правда и неправда о семье Ульяновых [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.e-reading.co.uk/book.php?book=1012973>
6. Миллер А. Империя Романовых и евреи [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.polit.ru/article/2006/06/06/miller3/>
7. Мицик Ю. Євреї-козаки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://amkob113.narod.ru/kzk/>
8. Новиков К. Еврей Петра Великого [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/1197215>
9. Обращение в христианство // Еврейская энциклопедия. – СПб., 1914. – Т. 11. – С. 893.
10. Примост В. Єврей – це фах: нариси історії євреїв в Україні. – К.: Темпора, 2013. – С. 208.
11. Томазов В. Вони служили Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://amkob113.narod.ru/hron/>

Мельник И. В. Евреи-выкресты среди дворян Российской империи.

Статья посвящена изучению проблемы присутствия евреев среди дворян Российской империи. В исследовании внимание обращается на причины перехода иудеев в христианство, мотивы, которые толкали евреев на такой шаг и выгоды, которые они рассчитывали получить. Сделана попытка исследовать механизмы приобретения евреями-выкрестами дворянского

статуса, меры имперского правительства, направленные на ассимиляцию еврейского населения государства с христианским. Автор пытается показать биографии наиболее известных представителей элиты Российской империи, которые в прошлом исповедовали иудаизм, и их влияние на все сферы жизни государства.

Ключевые слова: *евреи-выкресты, дворяне, Российская империя, христианство, иудаизм*

Melnyk I. V. Baptized Jews among the nobility of the Russian Empire. The paper investigates the problem of the presence of the Jews among the nobility of the Russian Empire. The study draws attention to the causes of the Jews transition to Christianity, the motives that pushed Jews to such step and the benefits they expect to receive. The author investigates the mechanisms of receiving by baptized Jews the noble status, the imperial government measures aimed at the assimilation of the Jewish population with the Christian. The author tries to show the biographies of the most prominent baptized Jews among the elite of the Russian Empire and their impact on all spheres of public life.

Key words: *baptized Jews, the nobles, the Russian Empire, Christianity, Judaism*